

Introducere

Lui Fichte i s-a părut necesar să scrie, în 1808, un *Discurs către națiunea germană*; lui Julien Benda, în 1933, un *Discurs către națiunea europeană*. Circumstanțele geopolitice de azi solicită, la rândul lor, ceva de felul unui „discurs către națiunea occidentală”.

Există o analogie între cele trei situații. Fichte și-a ținut conferințele în momentul în care invaziile napoleoniene amenințau Germania în însăși existența ei. Benda și-a publicat eseuul pe când „războiul civil european”, început în 1914, amenința existența însăși a Europei. În ambele cazuri, acești autori își dădeau seama că cele două „națiuni” vizate de aceste traumatisme, cea „germană” și cea „europeană”, fuseseră până atunci mai mult simțite decât gândite și că oricine dorea să le apere trebuia să înceapă prin a le face mai recognoscibile în ochii propriilor lor membri. Ei au încercat să definească idealurile și valorile pe care aceste comunități le întruchipau (într-o manieră foarte contestabilă în ceea ce îl privește pe Fichte, dar aceasta este o altă problemă). Ei au contribuit, astfel, prin cărțile lor, la crearea unei „conștiințe de sine” a Germaniei și a Europei, ceea ce nu a fost lipsit de importanță pentru apariția unor instituții politice capabile să înscrie aceste comunități în durata istoriei, respectiv Germania, unificată de Bismarck, și Uniunea Europeană.

În ziua de azi, la fel, crizele geopolitice de la începutul secolului al XXI-lea zdruncină o realitate pe care noi o percepem ca esențială pentru existența noastră, dar despre care nu avem o conștiință destul de limpede. Construcția europeană, puțin contestată pe parcursul a aproape cincizeci de ani, suscită scepticismul, deoarece nu se vede foarte clar conform cărora criterii promotorii săi înțeleg să lărgescă Europa la Est și la Sud. Terorismul, răspândirea armelor de distrugere în masă, mondializarea economică generează, de o parte și de cealaltă a Atlanticului, răspunsuri divergente care ar putea să meargă până la un divorț între Europa și America. Fluxurile migratorii ating un prag critic, dincolo de care integrarea culturală a imigranților devine problematică, și în care noi vedem profilându-se o societate pluralistă din punct de vedere cultural. În toate aceste probleme este implicată, în mod vădit, o realitate – „Occidentul” – despre care, tocmai din acest motiv, trebuie urgent să încercăm să ne facem o idee precisă.

Ce este „Occidentul”, *the West*? Această civilizație sau această cultură – nu căutăm aici să distingem acești doi termeni – are ea oare o unitate mai profundă decât diviziunile sale geopolitice? Are valori și instituții comune, care fac din ea una și aceeași lume, deosebind-o pentru mult timp înainte de lumile chineză, japoneză, indiană, arabo-musulmană, africană și chiar de lumile considerate ca fiind apropiate, precum ortodoxia est-europeană și rusă, America Latină sau Israelul? Dacă da, există între țările Occidentului o solidaritate profundă ce ar justifica, într-un fel sau altul, unificarea politică a acestui ansamblu (din acest punct de vedere, Uniunea Europeană și Imperiul American sunt, evident, două idei bune și, totodată, false)? Și dacă, în civilizația apuseană, au fost atinse anumite figuri ale universalului, a căror dispariție sau vlăguire ar afecta

umanitatea în ansamblul ei, trebuie oare să fie apărată o atare civilizație, nu numai împotriva unor amenințări de tip militar, dar și împotriva riscurilor de dezagregare prin emanciparea comunitarismelor sau prin metisajul cultural?

Obiectivul eseului de față nu este de a răspunde direct la aceste întrebări – eu nu voi face decât să indic câteva piste în concluzie –, ci de a prezenta anumite chei istorice și filosofice ale unor posibile răspunsuri.

Civilizația occidentală poate, într-o primă aproximare, să se definească, efectiv, prin statul de drept, democrație, libertăți intelectuale, raționalitate critică, știință, economie liberă întemeiată pe proprietatea privată. Or, nimic din toate acestea nu este „natural”. Aceste valori, aceste instituții sunt rodul unei lungi construcții istorice. Așa s-a întâmplat că eu am acumulat cunoștințe despre aceasta pe măsură ce lucram la o voluminoasă *Istorie a ideilor politice*, mergând de la Antichitate și ajungând până în epoca cea mai recentă¹. În lumina a ceea ce am învățat în urma acestui efort îndelungat, cred că morfogeneza culturală a Occidentului poate fi structurată, în ciuda întregii sale complexități, în cinci evenimente esențiale:

- 1/ inventarea Cetății, a libertății subordonate legii, a științei și a școlii realizată de greci;
- 2/ inventarea dreptului, a proprietății private, a „persoanei” și a umanismului realizată de romani;
- 3/ revoluția etică și escatologică a Bibliei: caritatea transcen-zând justiția, punerea în tensiune escatologică a unui timp linear, timpul Istoriei;
- 4/ „Revoluția papală” din secolele XI-XIII, care a ales să utilizeze rațiunea umană sub cele două înfățișări, a științei grecești și a dreptului roman, pentru a înscrie în istorie

etica și escatologia biblice, realizând, astfel, prima sinteză veritabilă între „Atena”, „Roma” și „Ierusalim”;

5/ promovarea democrației liberale, înfăptuită de ceea ce s-a convenit să se numească marile revoluții democratice (Olanda, Anglia, Statele Unite, Franța, apoi, într-o formă sau alta, toate celelalte țări ale Europei Occidentale). Pluralismul este mai eficient decât orice orânduire naturală sau artificială, în cele trei domenii, al științei, al politicii și al economiei; acest ultim eveniment îi conferă Occidentului o putere de dezvoltare fără precedent, care i-a permis să dea naștere Modernității.

Primul eveniment este denumit, în mod curent, „miracolul grec”. Al treilea se dă, el însuși, drept un eveniment profetic. Cu toate acestea, în anumite privințe, toate cele *cinci* evenimente sunt niște „miracole”, pentru că toate sunt niște soluții de continuitate în istoria culturală, niște salturi evoluționare. Unele dintre ele pot fi raportate și la unele civilizații nonoccidentale. Ceea ce este însă propriu Occidentului este că el a fost modelat, nici mai mult, nici mai puțin, *de toate cele cinci evenimente*.

Aș prefera, în cele ce urmează, să retrasez schematic această morfogeneză. E de la sine înțeles că intenția mea nu este de a face în câteva zeci de pagini un rezumat al „istoriei civilizației occidentale”, nici de a avansa idei noi despre fiecare dintre cele cinci evenimente în parte. Intenția este de a reliefa anumite trăsături abstracte ale acestor evenimente – identificate discreționar, simplificate în mod voit – și de a arăta cum s-au îmbinat acestea pentru a crea *spiritul propriu* al occidentalilor de azi.

Eu nu ignor numeroasele obiecții, atât de fond, cât și de metodă, pe care un atare demers poate să le provoace. Cea mai gravă este că, punând întrebarea „Ce este?” și părând că vreau

să definesc o esență, risc să cad în capcanele esențialismului, care constă în a atribui grupurilor umane o natură eternă, in-comunicabilă și o devenire endogenă.

Nu aceasta este metodologia mea. „Occidentul”, pe care eu încerc să îl definesc, nu este un *popor*, ci o *cultură* purtată succesiv de *mai multe popoare*. În această istorie au fost implicați oameni de etnii diferite, care și-au asumat de bunăvoie valori străine de acelea pe care le avea grupul lor de origine. Eu mă gândesc la romani elenizându-se, la galii învinși acceptând cu destulă bunăvoință latinitatea (ei au abandonat cu totul limba lor în două sau trei generații), la europenii păgâni convertindu-se în masă la creștinism, mai apoi la însăși Europa creștină hotărând să-și însușească dreptul roman și știința greacă și să constituie *aceste trecuturi* ca pe trecutul său, sursă a normelor sale, a imaginarului său, a identității sale. De fiecare dată, aceste grupuri și-au asumat deci, într-un mod retrospectiv, o filiație spirituală care nu corespundea filiației lor biologice sau etnice și au făcut-o prin libera alegere a diriguitorilor și a gânditorilor lor. S-a ironizat mult pe seama școlii coloniale franceze, care îi învăța pe micuții africani marile momente ale istoriei Franței – vasul de la Soissons, Jeanne d’Arc – ca și cum aceste evenimente ar fi fost istoria lor. Era acest lucru chiar atât de absurd? Noi înșine, europenii, cine suntem noi dacă nu niște colonizați care i-am recunoscut drept strămoși pe Socrate și Cicero, Moise și Iisus, și nu acele ființe fruste care populau pădurile celtice și germanice? Valorile și instituțiile construite de-a lungul istoriei culturale a Occidentului fac parte din ceea ce Karl Popper a numit „lumea 3” – lumea ideilor, a reprezentărilor, a doctrinelor, a realităților exclusiv culturale. Ele sunt accesibile astăzi tuturor popoarelor lumii, cu condiția că acestea le cred bune; prin urmare, nu poate fi vorba aici de nicio proprietate exclusivă. Acuzația de esențialism este neîntemeiată.

Obiectivul meu nu este însă unul polemic. Eu voi caracteriza într-o manieră pozitivă și analitică aportul esențial al fiecăruia dintre cele cinci evenimente și voi arăta cum aceste contribuții s-au asociat într-un chip atât de fericit pentru a constitui Forma Occidentului².

Capitolul 1

„Miracolul grec”: Cetatea, știința

1. TRĂSĂTURILE CONSTITUTIVE ALE CETĂȚII GRECEȘTI DUPĂ JEAN-PIERRE VERNANT

Cetatea greacă s-a născut în urma unei catastrofe: distrugerea, în jurul anului 1200 î.Hr., a monarhiilor sacre centralizate de tip micenian care existau pe pământul grec. A urmat un lung Ev Mediu, niște secole obscure din care s-a ivit, pe la mijlocul secolului al VIII-lea, o realitate extraordinară, produs al unui „salt” evoluționar: Cetatea³. Jean-Pierre Vernant⁴ a caracterizat această mutație, realizată de oamenii politici și de gânditorii greci din epoca arhaică („Cei șapte înțelepți” și semenii lor), prin următoarele trăsături:

1/ *Criza suveranității*. Când apare Cetatea, se constată că puterea magico-religioasă a regelui sacru micenian, care reunea în persoana sa toate funcțiile sociale, s-a destrămat. Funcțiile regale sunt, de acum înainte, exercitate de o mulțime de magistrați: militari, judecători, guvernanți, preoți... Monarhia a cedat locul republicii. Puterea politică a devenit colectivă, ea a fost plasată *en to meson*, în mijlocul comunității, și a devenit „preocuparea tuturor”.